

Sielun ongelmista

S. Albert Kivinen

Georg Henrik von Wright: In the Shadow of Descartes. Essays in the Philosophy of Mind. Synthese Library. Volume 272, Kluwer Academic Publishers. Dordrecht/Boston/London 1998. xii+176 s.

Schopenhauer kutsui psykofyysistä probleemaa "maailmansolmuksi" (Weltknoten), Engels puhui filosofian peruskysymyksestä ("hengen suhde aineeseen" jne.). Psykofyysisessä probleemassa tavallaan kasautuvat yhteen kaikki muut filosofiset problemat. Helsingin Yliopistossa toimivalla ontologian projektiryhmällä on otsikko "Kategoriat, mieli ja modaliteetit". Puhuessamme mielestä joudumme puhumaan propositionaalisista asenteista, mikä johtaa modaliteetteja koskeviin kysymyksenasetteluihin. Ja kategoriat tulevat tietenkin korostetusti esiin; joudumme yhtenäin kysymään "mihin kategorioihin nämä asiat kuuluvat?" Gustav Bergmann sanoi aikoinaan, että tieto-oppi on vain tiedostamistilanteiden ontologiaa. Ehkä tuo "vain" on liioittelua, mutta joka tapauksessa meillä on ontologinen kysymyksenasettelu. Kun joku tiedostaa jotakin – oikein tai väärin – millaisia tekijöitä (constituents) on tiedostamistilanteessa läsnä ja millaisissa suhteissa ne ovat toisiinsa?

Fysikaalinen ärsyke ja mentaalinen tila

Akateemikko G. H. von Wright käsittelee psykofyysistä ongelmaa äskettäin ilmestyneessä kirjassa *In the Shadow of Descartes*, joka on *Synthese libraryn* osa 272. Teos koostuu kymmenestä toisiinsa liittyvästä esseestä, joista kolme on julkaistu aikaisemmin. Kuten kirjoittaja tunnustaa, kaikkien ajatukset eivät ole aivan yhdenmukaisia.

G. H. von Wright on yleensä selkeä, järkevä ja subtiili kirjoittaja, jota lukee ilokseen. Tässäkin teoksessa on paljon mielenkiintoista materiaalia, esimerkiksi se mitä hän sanoo äänistä ja kuulemisesta. Kuten hän toteaa, havainnon filosofia on yleensä keskittynyt näkemiseen, vaikka jokaiseen aistimodaliteettiin liittyy omia ongelmiaan. Mutta teoksessa on myös kohtia, joista voi olla eri mieltä (ei kai ole uutinen, että filosofia on täynnä sellaisia asioita?)

Esipuheessaan von Wright kertoo nuoruudestaan, jolloin hän oli lukenut Machin ja Avenariuksen neutraalista monismista. Hän kertoo keksineensä tuon kannan puolesta argumentteja, jotka silloin vaikuttivat hänestä 'absoluuttisen vakuuttavilta'. *On revient toujours à son premier amour.*

Jonkinlainen identiteettiteorian jälkivaikutus tuntuu halki kirjan, sivuilla 108–109 von Wright sanoo kantansa muistuttavan Spinozan kaksoisaspektiteoriaa. Spinozan oppiin, samoin kuin kaikinlaiseen psykofyysiseen paralleelismiin, liittyy tervettä järkeä shokeerava teesi: se kieltää psykofyysisen vuorovaikutuksen. Tämän von Wright allekirjoittaa sivuilla 108–109 ja muuallakin.

Ajatellaan, että joku henkilö astuu naulaan ja tuntee viiltävää kipua. Me ajattelemme, että eräs mentaalinen tapahtuma (kivun tunteminen) aiheutui eräästä fysikaalisesta tapahtumasta (naulaan astumisesta; esimerkki on C. D. Broadin). Ajatellaan, että joku henkilö päättää lähteä kävelylle. Hetken kuluttua hän nousee, menee ulos, kävelee kierroksen ja palaa lähtöpaikkaansa. Me ajattelemme, että tuolla päätöksellä oli jokin kausaalinen rooli siinä, että tietynlainen ruumiin liikkeiden sarja (kävelyretki) toteutui. Kausaliteetin kieltäminen näissä tapauksissa on äärimmäisen hämäävää, lievästi sanoen.

Artikkeli 'Notes on the philosophy of mind', johon edellä viittasin, jatkuu sivulta 110 tarkastelemalla kriteerejä ja symptomeja. von Wright toteaa, että jonkin mentaalisen tilan P kaikki välttämättömät kriteerit voivat esiintyä ilman että P esiintyy (tähän perustuu teeskentelyn mahdollisuus). Samoin P voi esiintyä ilman riittäviä kriteerejä (kokemus voidaan salata). P:n esiintymisestä puhuminen sisältää merkityksen jäännöksen (residue of meaning), joka ei tyhjene puheeseen jättäytymiskriteereistä (ja siihen loogillinen behaviorismi kaatuukin). Kun on näin, tarvitseeko meidän paljon välittää kriteereistä? Niillähän on pelkkää episteemistä relevanssia ("kuuliko hän todella koputuksen ovelle?!"). Onttisesti mielenkiintoisempi kysymys kuuluu "Mikä in rebus vastaa tuota jäännösmerkitystä?"

Sivulta 112 tekijä jatkaa psykofyysisen interaktion käsittelyä. Hän tarkastelee tapahtumasarjaa, jossa joku kuulee äänen ja

kääntää päätään. Voimme erottaa kaksi rinnakkaista tapahtumasarjaa: S-N-M ja S'-I-M" missä S on fyysikaalinen ääni, N aivoissa tapahtuva neuraalinen prosessi, joka aiheuttaa M:n, pään kääntymisen. Toisessa sarjassa meillä on S', äänen kuuleminen, ja M', pään kääntäminen (teko). Välttävänä tekijänä on I, tajunnan subjekti. Myös sarjaa S'-I-M" voidaan pitää kausaalisenä.

Voimmeko sanoa, että fyysikaalinen ärsyke aiheuttaa mentaalisen tilan (S':n)? von Wrightin mukaan voimme sanoa, että S "kutsuu esiin" (calls forth) S':n, mutta kuitenkin ei kyse ole kausaatiosta. Miksei? Vastausta on ilmeisesti tarkoitus perustella sivuilla 112–115, mutta tunnustan nöyrästi, etten ymmärrä sitä. von Wright sanoo, että osaltaan vaikeudet liittyvät kysymykseen N:n ja I:n suhteesta. Hän sanoo, että on kyse aivojen ja subjektin välisestä suhteesta. Mutta N'oli *aivoissa tapahtuva prosessi*, ei aivot (sanokaamme B). Jos ajattelemme jonkinlaisen kategoriaalisen isomorfismin vallitsevan, voimme ehdottaa, että materiaalisella puolella on kontinuantti B, jossa esiintyy prosessi N, mentaalilla puolella subjekti I, jossa esiintyy prosessi, sanokaamme P. Tarvitseeko kategoriaalista isomorfismia olettaa? Ei välttämättä. Voidaan ehdottaa, että I on jokin prosessinluontoinen asia.

von Wright ei noteeraa mentaalisten aktien oppia

Kysymys tajunnan subjektista on mielen filosofiassa eräs keskeinen ongelma. Jos asiaa vähän pohditaan, alkaa ehkä tuntua ettei vanha Descartes niin väärässä ollutkaan, vaikka hänen mollaamisensa onkin nykyään muotia. Valitettavasti von Wright ei sano tajunnan subjektista juuri mitään paitsi että se esiintyy S'-I-M"-ketjussa yhtenä jäsenenä. Ajatteleeko von Wright ehkä, että subjekti on yksinkertainen, kun hän sanoo, että subjektilla on aistimus, mutta hänessä ei ole mitään mentaalista, ja kaikki hänen kehossaan olevat asiat ovat materiaalisia (s. 113). S', kuuloaistimus, ei näköjään ole siellä eikä täällä ...

"Notes"-artikkeli loppuu kahteen kontrafaktuaaliseen kuvitelmaan. Jos koetamme kuvitella maailmaa ilman havaitsojia, meillä on sama fyysikaalinen maailma kuin nytkin. Siellä on edelleen järviä ja metsiä, taivas on sininen ja tuuli suhisee kuten meidänkin maailmassamme (mutta jos taivas on sininen, onko vedessä heijastuksia? Sivulla 65–68 von Wright puolustaa teesiä, että peilikuvat ovat olemassa vain niin kauan kuin niitä joku näkee). Mutta kun von Wright yrittää kuvitella aineettomien henkien maailmaa (luku 11 "The Disembodied Mind. s. 120), hän ei luvalla sanoen saa aiheesta irti juuri mitään.

Kysymys tajunnan subjektista on vaikea. Tarkastelkaamme helpomman tuntuista kysymystä: mitä on kuuleminen? Von Wright kirjoittaa paljon ja mielenkiintoisesti äänialloista, hermoprosesseista jne. Sivulla 160 heitetään kysymys: "Mitä on kuuleminen?" (what is it to *hear*?). Von Wright mainitsee kaksi vastausta: (i) kuuleminen on äänen reagoimista, (ii) kuuleminen on huomion kiinnittämistä (to attend) ääneen. Sivulla 161 sanotaan ensimmäisen vaihtoehdon mukaisesti: "behavioraaliset reaktiot ääneen konstituivat kuulemisen. Niiden läsnäolo (esiintyminen) merkitsee, että subjekti kuulee jotakin." Miten tämä sopii yhteen sen kanssa, mitä edellä puhuttiin merkityksen ylijäämästä ja että käyttäytymisreaktioiden teeskentely ja salaaminen (ainakin mahdollisuuksien) näyttävät osoittavan, ettei kuulemiselle ole välttämättömiä (eikä riittäviä?) behavioraalisia kriteerejä (salaamisen ja teeskentelyn mahdollisuus mainitaan s. 161) – "O Freunde, nicht diese Töne.."

Palatkaamme yllä käsiteltyyn esimerkkiin: I, tajunnan subjekti, kuulee S:n, fyysikaalisen äänen (kokemus voisi fenomenologisesti olla samanlainen, vaikka kyse olisi kuulohallusinaatiosta). Lause "I kuulee S:n" esittää erästä relationaalista tosiasiaa. Mitä sitten on S', äänen kuuleminen? Voidaan ehdottaa kolmea vastausta. (1) S' on se tosiasia, että I kuulee S:n. (2) S' on kuulemisrelaatio. (3) Voidaan ehdottaa että lauseen "I kuulee S:n" esittämää tosiasiaa voidaan analysoida edelleen, jolloin saadaan *kolmipaikkainen* relationaalinen tosiasia, jonka yksi jäsen on S': On kuulumus (a hearing), joka kuuluu I:lle ja suuntautuu S:ään. (Termejä "näkymys" ja "kuulumus" ehdotti prof. Raili Kauppi). Näkymykset ja kuulumukset ovat partikulaareja (singulaaritapahtumia), jotka kuuluvat laajempaan genukseen, *mentaalisiin akteihin*. Sekä varhaisessa Cambridge-filosofiassa että fenomenologisessa traditiossa puhuttiin paljon mentaalista akteista. Edellä esittämäni kolme analyysiehdotusta voi lukea esimerkiksi C. D. Broadin teoksesta *Scientific Thought* (s. 249). C. G. Moore julkaisi vuosisadan alussa artikkelin "The Subject-Matter of Psychology", jossa hän esitti, että ne entiteetit, jotka ovat

primäärissä ja irredusiibelissä mielessä mentaalisia, ovat juuri mentaalisia akteja. – On vahinko, ettei von Wright noteeraa mentaalisten aktien oppia edes sen vertaa, että vaivautuisi polemisoimaan sitä vastaan. Mentaalisia akteja vastaan voidaan tietysti sanoa (ja on sanottu): "Ilmeneekö niitä kokemuksessa? Jos ilmenee, niin miten? Ellei, miksi postuloida niitä?"

Jälkikuvia, substraatteja ja kimpputeorioita

Toinen Cambridge-filosofien suosima aihe, havainnon sense–datum-teoria, kuitataan muutamalla lyhyellä ja ylimalkaisella maininnalla. Laajalle on levinnyt käsitys, että sense-datumit ovat joitakin filosofien sepittämiä kummajaisia. Siksi on opettavaista katsoa, mitä Sydney Shoemaker tunnustaa artikkelissaan "Introspection and the Self" (julk. Quassim Cassamin toimittamassa artikkelikokoelmassa *Self-Knowledge*). Shoemaker tarkastelee jälkikuvan näkemistä ja sanoo hylkäävänsä akti–objekti-analyysin (näkemisakti suuntautuneena jälkikuvaan). Hän sanoo, että on sellainen kokemus kuin jälkikuvan näkeminen, muttei sellaisia objekteja kuin jälkikuvia (näkökentässä leijuvia värläiskiiä). Hän lisää varoittaen: jos akti–objekti-analyysi hyväksytään tässä tapauksessa, sitä ei ole syytä olla hyväksymättä muuallakaan, jolloin filosofinen establishment on ollut väärässä hylätessään sense–datum-teorian. Sanoisin: on fenomenologisesti selvää, että jälkikuvia esiintyy (jokainen kai voi omasta kokemuksestaan vakuuttua tästä); niiden olemassaolo on varmempaa kuin kvarkkien ja leptonien. Filosofinen establishment, joka kieltää jälkikuvien olemassaolon, joutaa kannettavaksi tikulla pihalle. "Käsi kättä pesee, sokea sokeaa taluttaa, ja kaikki he kaatuvat yhdessä", kirjoitti Georg Cantor Bertrand Russellille. – Olen iloinen voidessani lisätä, ettei von Wright kuulu tuohon kaadettavaan establishmentiin. Hän ei suinkaan kiellä jälkikuvien olemassaoloa. Hän jopa kirjoittaa niistä.

"The frightfully confused notion of substance", toteaa von Wright sivulla 76. Hän sivuaa ongelmaa, jota voi nimittää "individuaation aporiaksi". Ajatellaan, että meillä on jokin objekti, vaikkapa tomaatti, joka on punainen, pyöreä, sileä ja makea. Kysymykseen "Mikä on se, joka on punainen, pyöreä jne?" voidaan vastata "tämä tomaatti". Mutta entä sitten, kun kysytään "mikä on se, joka on tämä tomaatti?"

On kaksi metafyyisistä katsantokantaa. Toisen mukaan olit ovat kvaliteettien kimppuja. Että ne ovat kvaliteettien kimppuja, tarkoittaa, että tietyt kvaliteetit esiintyvät ajallisesti ja avaruudellisesti yhdessä eli ovat *kompresenttejä*, kuten usein sanotaan. Toisen käsityksen mukaan yksilössä on kvaliteettien lisäksi erityinen tekijä, *substraatti*, joka "kannattaa" kvaliteetteja. Kummastakin käsityksestä on vielä kaksi versiota sen mukaan, ajatellaanko kvaliteetit universaaleiksi (kahdella yksilöllä voi olla sama kvaliteetti) vai abstrakteiksi partikulaareiksi eli *troopeiksi*, kuten nykyään sanotaan. Von Wright lukeutuu ilmeisesti kimpputeorian kannattajaksi, joka pitää kvaliteetteja universaaleina.

Ei kimppu- eikä substraattinäkemys tunnu kovin houkuttelevalta. Onko meillä muita vaihtoehtoja? Näin viime kesänä valon luetuani kaksi Michael Louxin teosta, *Substance and Attribute* vuodelta 1978 (se olisi pitänyt lukea kauan sitten) sekä *Metaphysics* (1998). Loux esittää kantaa, jota hän kutsuu "substanssin substanssiteoriaksi". Sekä kimpputeoria että substraattiteoria ovat hänen mukaansa reduktiivisia katsantokantoja. Miksi mennä reduktionistien peliin mukaan? Jumalainen Stagiriitti, Aristoteles, näyttää meille (tässäkin) tietä. Yksilöt ovat individualituneet tiettyjen spesiesten ja genusten jäseninä, ja tämä on ontillisesti fundamentaalinen tosiasia. Kysymykseen "mikä on se, joka on tämä tomaatti?" ei voi antaa muuta kuin epäinformatiivisen vastauksen "Tämä tomaatti". Jos kysytään "Mikä on tomaatti?" kysytään spesieksen määritelmää, ja kysymykseen voidaan vastata "Solanum lycopersicumin hedelmä".

Substraatista voidaan puhua tavalla, joka ei ole mystifioivaa. Kun Aristoteles puhuu muodosta ja aineksesta, ainesta voidaan pitää substraattina. *De Anima* -teoksessa Aristoteles sanoo, että sielu on ruumiin muoto. Von Wright mainitsee tämän ajatuksen (s. 162). Hän lanseeraa myös termin "substraatti" ainakin kahdessa mielessä: (i) kun agentti ryhtyy tekemään jotakin (sets himself to do), tämän toimintaan ryhtymisen "substraattina" ovat tietyt hermostolliset tilat. (ii) Kun agentti tekee jotakin, hänen tekonsa "substraattina" ovat tietyt lihastoiminnot. Nämä ajatukset ovat mielenkiintoisia ja ansaitisivat enemmänkin käsittelyä. Näissä aristotelinen muodon ja aineen erottelu ekstrapuloidaan substansseista aksidensseihin (vrt. s. 34–35). Tosin Descartesin eksorsismi ei onnistu niin helposti. Von Wright sanoo "toiminta ei ole mitään

fysikaalisen aspektinsa yli ja lisäksi, jos 'yli ja lisäksi' ymmärretään jotakin fysikaalisessa maailmassa olevaa oliota tai tapahtumaa..." (s. 35). Descartes hymyilisi ja sanoisi: "Niin, ei *fysikaalisessa* maailmassa. Entä *mentaalisessa*?" Olen ehkä painottanut enemmän erimielisyyksiä. On syytä lisätä, että von Wrightin teoksessa on paljon huolellisesti harkittua ja mielenkiintoista materiaalia, johon kannattaa tutustua.

Kirjoittaja on teoreettisen filosofian dosentti Helsingin yliopistossa.

